

Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)

IVADAS

Straipsnio tikslas yra išnagrinėti dviejų mažiau žinomų – 2-ojo (Vilniaus) ir 252-ojo policijos batalionų veiklą. Šių batalionų istorija nėra specialiai tyrinėta, tad autorius tikisi užpildyti tebesančią istoriografijos spragą ir prisidėti prie bendros batalionų istorijos atkūrimo.

Rašant straipsnį remtasi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) dokumentais bei kai kuriais istorikų darbais.

Lietuvių policijos batalionų (arba savisaugos dalių) veikla Antrojo pasaulinio karo metais pastaruoju metu vis labiau domisi karo istorikai. Tai įrodo neseniai išleistos monografijos ir straipsniai. Paminėtina Vokietijos istoriko K. Stango¹ monografija apie TDA 1-ąjį batalioną Kaune ir P. Stankero² monografija „Lietuvių policija 1941–1944 metais“. Išsamias ir kritiškas minėtų knygų recenzijas paskelbė hum. m. dr. A. Anušauskas ir hum. m. dr. V. Brandišauskas³. Atskirų batalionų istorijai svarbios buvusių jų karių J. Abraičio, J. Laucės knygos⁴. Vertingas hum. m. dr. R. Zizo⁵ straipsnis „Lietuvos archyvuose“. Darbų policijos batalionų tema taip pat yra parašęs šio straipsnio autorius⁶.

Žvelgiant paviršutiniškai atrodytų, jog nagrinėjamoji tema pakankamai gerai išgvildenta. Lietuvos ir užsienio istorikams neblogai yra žinoma lietuvių policijos batalionų organizacinė sąranga, dislokacija,

pavaldumo ryšiai su okupacine nacių valdžia, konkrečiai kai kurių batalionų veikla. Vis dėlto daugumos lietuvių policijos batalionų istorija nėra nuodugniai ištirta. 1942 m. viduryje veikė 20 lietuvių policijos batalionų. Didesnė jų dalis tuomet buvo išsiųsta už Lietuvos ribų (į Ukrainą, Baltarusiją, Lenkiją). Ką konkrečiai veikė kiekvienas batalionas, kaip susiklostė tolesnis jų likimas? Tebelieka aktualus kai kurių batalionų karių atsakomybės už padarytus karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai klausimas, jų dalyvavimo holokauste problema. Šiandien pakankamai nuodugniai yra išnagrinėta 1-ojo (13-ojo), 5-ojo, 253-iojo, 254-ojo ir 257-ojo batalionų istorija. Apie kitus batalionus žinios tebėra labai fragmentiškos. Tik žinodami visų batalionų istoriją galėsime daryti objektyvias išvadas ir vertinimus dėl lietuvių savisaugos dalinių veiklos ir atsakomybės.

Rašant straipsnį kilo opi originalių dokumentų stokos problema. LCVA nacių laikotarpio dokumentų apie 2-ąjį ir 252-ąjį batalionus išliko labai nedaug, pagal juos atkurti batalionų istoriją neįmanoma. Dėl to papildomos informacijos ieškota Lietuvos ypatingajame archyve. Autoriui pavyko rasti keliolika buvusių 2-ojo ir 252-ojo batalionų karių baudžiamųjų bylų. Nors sovietinio saugumo sudarytos bylos nėra itin patikimas informacijos šaltinis, vis dėlto jos padeda atkurti batalionų istoriją. Gretinant LYA dokumentus su kitų archyvų dokumentais

bei istorine literatūra galima susidaryti gana išsamų batalionų veiklos vaizdą. Tačiau dėl šaltinių stokos visuomet lieka mažiau ištirtų batalionų veiklos aspektų ir laikotarpių. Ypač tai pasakytina apie 2-ojo bataliono formavimo laikotarpį (1941 m. liepą–rugpjūtį) ir baigiamąjį bataliono veiklos etapą (1944 m. vasara). Tas pat pasakytina ir apie 252-ojo bataliono formavimą (1942 m. vasara–ruduo) bei baigiamąjį veiklos etapą (1944 m. ruduo).

Abu minėtus batalionus sieja vienas bendras bruožas – tarnyba Liubline (Maidanėke). Autoriaus žiniomis, jokie kiti lietuvių policijos batalionai nebuvo skiriami nacių koncentracijos stovyklų apsaugai už Lietuvos ribų. Todėl autorius nutarė viename straipsnyje susieti dviejų skirtingų batalionų istoriją.

2-OJO BATALIONO FORMAVIMAS IR VEIKLA IKI IŠVYKIMO Į LIUBLINĄ

Nacių–sovietų karo išvakarėse Raudonosios armijos (RA) 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių kovingumas ir nuotaika buvo prasta. Į RA įjungti lietuvių kariai skaudžiai išgyveno Lietuvos kariuomenės sovietinimo, rusinimo ir NKVD represijų politiką. Nenuostabu, jog prasiėdę karui RA 179-ojoje ir 184-ojoje divizionuose tarnavę lietuviai kariai masiškai dezertyravo, nesipriešindami pasiduodavo vokiečiams, kartais netgi nukreipdavo ginklus į savo vadus – rusų karininkus. Kaip ir dauguma Lietuvos gyventojų, lietuvių kariai laukė karo ir vylėsi, jog Vokietija išvaduos Lietuvą iš bolševikų okupacijos ir leis atkurti Lietuvos valstybę. Dėl to lietuviai aktyviai parėmė *vermachto* žygį į Rytus, sudarė Laikinąją vyriausybę, ėmė atkurti valdžios įstaigas, policiją ir karinius dalinius. Karo pradžioje lietuviai masiškai stėjo tarnauti į atkuriamus Lietuvos kariuomenės dalinius. Savo prisiminimuose J. Abraitis rašė: „Vilniuje

kariuomenės atkūrimas vyko pilnu tempu, nes kadrų ir kareivių užteko – kiekvieną dieną sugrįždavo šimtai visokių laipsnių karių. Pabradės surinkimo stovykloje buvo apie 1500 vyrų, iš kurių vieni vyko į Vilnių, kiti – į Kauną, o treči – į savo apskričių miestus. Šių kelių savaitių laikotarpyje Vilniuje buvo suformuota kovos rinktinė, kelios atskiros kuopos ir buvo baigiama formuoti trys keturi batalionai. Tuo metu Vilniuje buvo ginkluota mažiausiai 3000 vyrų, o visoje Lietuvoje atkurtos Lietuvos kariuomenės eilėse galėjo būti 15–17 tūkstančių vyrų“⁷.

1941 m. birželio 28 d. Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos viršininko gen. št. plk. lt. Antano Špokevičiaus įsakymu buvo sudarytas Vilniaus įgulos laikinasis štabas (viršininku paskirtas gen. št. plk. lt. Jonas Juknevičius)⁸.

Įdomu tai, kad pirmomis okupacijos dienomis vokiečių karinė valdžia leido minėti lietuvių kariuomenės vardą ir netrukdė lietuvių karinių dalinių steigimuisi. Tokia įvykių raida ir vokiečių karo valdžios pozicija aiškiai buvo nepatenkinta vokiečių saugumo policija ir SD. Gestapo spaudžiama Vilniaus vokiečių komendantūra ėmė griežtinti savo poziciją lietuvių karinių dalinių atžvilgiu. 1941 m. liepos 5 d. į karo komendantūrą Vilniuje atvykęs vokiečių armijos vadas nurodė, jog politiniai sambūriai, „lietuvių valstybės“ kūrimas ir lietuvių „armijos“ sudarymas yra neleistini. Leidžiama tik „vietinė savisauga“, kuriai turėtų vadovauti vokiečių karo lauko komendantūra ir lietuvių karininkai“.

Sustiprinę savo užnugarį, naciai užsimojo sunaikinti lietuvių kariuomenę ir ją reorganizuoti į policijos batalionus.

1941 m. liepos 7 d. A. Špokevičius išleido paskutinį įsakymą (Nr. 8) Lietuvos kariuomenės dalių Vilniaus įgulai. Nuo liepos 9 d. Lietuvos kariuomenės dalinius Vilniuje pradėta vadinti „Lietuvių savisaugos daliniais“¹⁰. Liepos 14 d. vokiečių karo lauko ko-

mendantas plk. lt. Adolfas Zehnpfennigas įsakė A. Špokevičiui suformuoti „Vilniaus atstatymo tarnybą“ (VAT) ir pareiškė, kad „lietuvių kariuomenė nebeegzistuoja“. VAT turėjo būti suskirstyta į saugos, tvarkos ir darbo tarnybas¹¹. VAT viršininku buvo paskirtas plk. lt. A. Špokevičius, štabo viršininku – gen. št. plk. lt. Karolis Dabulevičius. Minėtosios VAT tarnybos ir buvo Vilniuje formuojamų trijų policijos batalionų užuomazgos. Dalis lietuvių kareivių iš tarnybos buvo atleisti ir privalėjo grįžti gyventi į savo tėviškes. Pagal karo lauko komendanto A. Zehnpfennigo nurodymus VAT saugos tarnyba privalėjo saugoti Vilniaus miestą ir apylinkes „nuo plėšikų ir raudonarmiečių likučių“, tvarkos tarnyba panaudojama kaip „pagelbinė policija vidaus tarnyboje Vilniaus mieste“, o darbo tarnyba – „statant ir taisant svarbius kelius ir tiltus ir taip pat skubiems ir valymo darbams Vilniaus mieste ir apylinkėse“¹². VAT viršininko plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. liepos 31 d. įsakyme Nr. 1 yra paskelbta VAT štabo ir atskirų tarnybų sudėtis. Tarp kitų pareigūnų čia paminėti tvarkos tarnybos referentas gen. št. plk. lt. Petras Vertelis, tvarkos tarnybos 4-osios kuopos vadas kpt. Aleksandras Kazakevičius, 5-osios kuopos vadas lt. Ignas Račkus¹³. Šie asmenys yra glaudžiai susiję su būsimojo Vilniaus 2-ojo policijos bataliono istorija.

1941 m. rugpjūčio 1 d. VAT buvo pavadinta „Savisaugos tarnyba“, o buvusios saugos, tvarkos ir darbo tarnybos pervadintos atitinkamai 1-uuju, 2-uuju ir 3-iuju batalionais. Tvarkos tarnybos referentas plk. lt. P. Vertelis buvo paskirtas 2-ojo bataliono vadu¹⁴ ir šias pareigas ėjo iki 1941 m. spalio pradžios. Vėliau jis buvo paskirtas 14-ojo policijos bataliono vadu Šiauliuose ir savisaugos dalių Šiaulių apygardos vadu¹⁵. Naujuoju 2-ojo bataliono vadu tapo kpt. A. Kazakevičius. 2-asis batalionas galutinai buvo suformuotas 1941 m. spalio viduryje. Jau tuomet paaiškėjo, kad vokiečiai planuoja

išsiųsti batalioną į Liubliną. 2-ajame batalione spalio viduryje tarnavo 18 karininkų ir 450 kareivių¹⁶. Batalioną sudarė štabas (bataliono vadas kpt. A. Kazakevičius, adjutantas lt. Antanas Bražiūnas) ir trys kuopos. Kuopų vadais buvo lt. I. Račkus (1-osios kuopos), lt. Pranas Sakalas (2-osios kuopos) ir kpt. Antanas Mėšlius (3-iosios kuopos). Kuopos buvo suskirstytos į būrius, būriai – į skyrius¹⁷. Iki išvykimo į Liubliną 2-asis batalionas daugiausia saugojo karinius sandėlius ir patruliavo Vilniaus mieste bei jo apylinkėse. Bataliono kariai taip pat buvo toliau mokomi kariškai¹⁸. Jie dėvėjo Lietuvos Respublikos laikų kariuomenės uniformas su baltais raiščiais ant kairės rankos, buvo ginkluoti pistoletais ir rusiškais šautuvais. 2-asis batalionas kartu su kitais dviem batalionais (1-uuju ir 3-iuju) buvo apgyvendinti kareivinėse Jėzuitų gatvėje¹⁹.

Yra žinių, jog 2-asis batalionas dalyvavo perkeldamas žydus iš butų į getą ir varant suimtuosius žydus į Lukiškių kalėjimą (1941 m. rugpjūčio pabaiga–rugsėjo pradžia). Kai kurių nuteistų bataliono karių liudijimu, 1941 m. rugpjūčio pabaigoje arba rugsėjo pradžioje bataliono 2-oji kuopa (vadas lt. P. Sakalas) iš Lukiškių kalėjimo paėmė apie 500 suimtųjų žydų ir nuvarė juos į Panerius. Atvestus žydus sušaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys.

Iš vokiečių saugumo policijos raporto ir kitų šaltinių yra žinoma, jog masinės žydų žudynės Paneriuose vyko 1941 m. rugsėjo 2 d. Tą dieną suimtieji žydai iš Lukiškių kolonoms buvo vedami į Panerius ir šaudomi. Šaudė apie 80 policininkų, o žudynių vietą saugojo apie 100. Mieste buvo išklijuoti gebitskomisaro Hanso Hingsto skelbimai, jog žydai esą rugpjūčio 31 d. šaudė į vokiečių kareivius ir už tai yra nubausti. Žudynės truko visą dieną. Pagal vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Karlo Jägerio raportą, 1941 m. rugsėjo 2 d. Vilniuje buvo sušaudyta 3700 žydų (864 vyrai, 2019 moterų ir 817 vaikų)²⁰.

Kai kurie nuteisti bataliono kariai liudijo, kad maždaug 1941 m. rugsėjo pabaigoje 2-ojo bataliono kariai lydėjo apie dviejų tūkstančių žydų koloną į Panerius ir žydų šaudymo metu saugojo žudynių vietą. Žydus šaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys²¹. Pagal vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio raportą, 1941 m. spalio 4 d. Vilniuje buvo sušaudyta 1983 žydai (432 vyrai, 1115 moterų ir 436 vaikai)²². Turimais duomenimis, kitose masinėse žydų naikinimo akcijose 2-asis batalionas nedalyvavo.

2-ASIS BATALIONAS LIUBLINE

Į Liubliną 2-asis policijos batalionas išvyko traukiniu 1941 m. lapkričio 11 d. Tuomet batalioną sudarė štabas ir trys kuopos (iš viso 370 žmonių). Prieš išvykstant į Liubliną iš bataliono dezertyravo 5 eiliniai kareiviai. Į Liubliną batalionas atvyko lapkričio 15 d.²³ Tuo metu Maidaneko stovykla dar tik kūrėsi. (Liublino koncentracijos stovyklą (2 km už miesto) vietos gyventojai ir joje kalėję kaliniai vadino Maidaneko koncentracijos stovykla; taip ji kartais buvo vadinama ir oficialiuose vokiečių valdžios raštuose.) Vokiečių okupacinė valdžia nutarė įsteigti Liubline koncentracijos stovyklą 1941 m. vasarą. Vokiečių SS ir policijos vadas Heinrichas Himmleris 1941 m. liepos mėnesį lankėsi Liubline ir įpareigojo Liublino apygardos (distrikto) SS ir policijos vadą Odilą Globocniką įrengti Liubline koncentracijos stovyklą 25–50 tūkst. kalinių. Stovyklos statybą turėjo organizuoti Liubline įsteigta SS ir policijos centrinė statybos valdyba. Stovyklos statyba pradėta 1941 m. rugsėjo pabaigoje.

Iš pradžių Maidaneko stovykla veikė kaip karo belaisvių stovykla. Pirmaisiais nacių-sovietų karo mėnesiais vokiečių kariuomenė paėmė į nelaisvę šimtus tūkstančių rusų karo belaisvių. Vokiečiams iškilo problema, kur

juos dėti. Didesnė sovietų karo belaisvių dalis iš pradžių buvo siunčiama į Osvencimo ir Liublino stovyklas. Pastaroji 1941 m. rudenį buvo pavadinta Liublino SS karo belaisvių stovykla²⁴. 1941 m. spalį į Maidaneko stovyklą buvo atvežta 2 tūkst. sovietų karo belaisvių. Dėl bado, išsekimo ir epidemijų dauguma jų išmirė iki 1941 m. pabaigos. Tuo metu, kai 2-asis batalionas atvyko į Liubliną, Maidaneke dar buvo likę apie 600 karo belaisvių. Nuo 1941 m. lapkričio mėn. į Maidaneką pradėta vežti civilius gyventojus – įvairių tautybių politinius kalinius, žydus, lenkus ir vokiečių kriminalinius nusikaltėlius²⁵. Nuo 1942 m. vasario į Maidaneką masiškai buvo vežami Vokietijos, Lenkijos, Slovakijos ir kitų Vokietijos okupuotų šalių žydai. Maidaneko karo belaisvių stovykla virto masinio civilių gyventojų (pirmiausia žydų ir lenkų) naikinimo stovykla. Stovykla sparčiai plėtėsi: buvo pastatyta apie 150 barakų, ūkiniai pastatai, dirbtuvės. 1942 m. joje įrengta dujų kamera ir krematoriumas. Stovykloje vienu metu nuolatos kalėjo apie 12 tūkst. kalinių. 1941–1944 m. Maidaneko koncentracijos stovykloje buvo nužudyta ir numarinta apie 300 tūkst. įvairių tautybių žmonių²⁶.

Kaip ir kitose koncentracijos stovyklose, Maidaneke daugiausia dėmesio buvo skiriama kalinių saugojimui. Stovyklos apsaugą organizavo SS oberšturmfiureris Walteris Langleistas. Maidaneko stovyklą saugojo specialiai parengtas SS dalinys (SS – *Totenkopf Sturmabteilung*) ir 2-asis lietuvių policijos batalionas. 1942 m. stovyklą saugojo keturios SS kuopos (470 žmonių). 2-ajame policijos batalione buvo 370 žmonių. Stovyklos apsaugos skyriaus viršininku iki 1943 m. rugpjūčio buvo W. Langleistas, vėliau – SS hauptšturmfiureris Martinas Melzeris. Apsaugos skyriaus viršininkas buvo pavaldus koncentracijos stovyklos komendantui²⁷.

Sargybų postai buvo įrengti prie visų trijų stovyklos vartų. Sargybiniai kontroliavo vi-

sus atvykstančius ir išvykstančius asmenis ir automobilius. Stovyklą supo dviejų eilių spygliuota viela su 18 sargybos bokštų, kuriuose nuolat budėjo po tris sargybinius, ginkluotus automatiniais ginklais ir granatomis. Naktimis tarp bokštų patruliuodavo ginkluoti policininkai, o po visą stovyklą vaikščiodavo esesininkai su specialiai išmokytais šunimis²⁸.

Atvykęs į Liubliną 2-asis batalionas iš pradžių buvo kariškai mokomas (rikiuotės, šaudymo ir t. t.), o nuo 1942 m. vasario paskirtas į išorinę Maidaneko stovyklos apsaugą²⁹.

1942 m. sausio pabaigoje 2-ojo bataliono kariai pasirašė raštiškus įsipareigojimus ištikimais tarnauti Trečiajam reichui³⁰. Įsipareigojimo tekstas skambėjo taip: „Aš įsipareigoju tarnauti savisaugos daliniuose. Aš įsipareigoju savo vokiečių viršininkų ir savo savisaugos dalinių viršininkų man duotus įsakymus įvykdyti besąlyginiai. Aš pasižadu būti paklusnus, ištikimas ir narsus“³¹.

Stovyklos viduje budėjo SS kuopa. Vokiečių ir lietuvių sargybiniai gyveno tose pačiose kareivinėse. Lietuviai patruliuodavo tarp bokštelių išorinėje spygliuotos tvoros pusėje. Be to, bataliono kareiviai lydėdavo iš geležinkelio stoties kalinių transportus į stovyklą, vedavo kalinius į darbus už stovyklos ribų ir saugodavo juos darbo metu³². Į stovyklos vidų lietuvių bataliono kariams be specialių leidimų įeiti buvo draudžiama. 1942 m. vasarą Maidaneko stovyklos komendantas SS štandenfiureris Karlas Otto Kochas bataliono karininkams surengė „ekskursiją“ po stovyklą. Komendantas papasakojo lietuvių karininkams apie kalinių kalinimo, saugojimo ir naikinimo būdus. Lietuvių karininkai ir kareiviai buvo įspėti griežtai laikytis konfidencialumo ir niekam nepasakoti apie savo tarnybą ir Maidaneko stovyklą. Visi bataliono kariai pasirašė pasižadėjimus stovyklos komendantui K. O. Kochui saugoti tarnybines paslaptis³³.

Tarnybinius nurodymus ir instrukcijas bataliono vadovybė gaudavo iš stovyklos sargybos viršininko W. Langleisto. Jis ne tik instruktavo, kaip saugoti kalinius, bet ir ragino bataliono vadovybę informuoti jį apie karių nuotaikas, drausmę ir ketinimus dezertyruoti³⁴.

Lietuvių bataliono kariai nebuvo patenkinti savo tarnyba Maidaneko stovykloje ir pasitaikius progai mėgindavo pabėgti (dažniausiai negrįždavo po atostogų iš namų). Iš 3-iosios kuopos šitaip dezertyravo 3–4 kareiviai. Už pabėgimą iš tarnybos du šios kuopos kareivius vokiečių teismas nuteisė 6 mėnesius kalėti³⁵.

Lietuvių sargybiniai nebuvo itin griežti saugomiems kaliniams. Buvusio 2-ojo bataliono kareivio J. Acaus liudijimu, kartą jam saugant dirbančius kalinius pabėgo 4 kaliniai. Lietuviai į bėgančius kalinius net nešaudė. Jei vokiečiai būtų išgirdę šaudymą, jie būtų pradėję aiškintis, kodėl pabėgo kaliniai ir kas už tai atsakingas. Norėdami išvengti vokiečių tardymų lietuviai nutarė nešaudyti ir nusišauti kalinių pabėgimą³⁶.

H. Himmlerio 1942 m. spalio 20 d. įsakymu ir Ostlando tvarkos policijos vado tą pačią metų spalio 26 d. įsakymu 2-asis batalionas turėjo būti pakeistas lietuvių 252-uoju batalionu. Taigi 2-asis batalionas privalėjo išvykti į Kauną ir perimti 252-ojo bataliono funkcijas. Tuo metu 2-ajame batalione buvo 14 karininkų, 59 puskarininkiai ir 286 eiliniai (iš viso 359 žmonės). Bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Voigtas turėjo likti Liubline ir perimti ryšių karininko pareigas 252-ajame batalione iš policijos kpt. Heinricho Kruse's. Pastarasis turėjo tapti naujuoju ryšių karininku 2-ajame batalione³⁷. 1942 m. lapkričio 10 d. 2-ojo bataliono kariai buvo nuginkluoti ir išsiųsti į Zamoscę (Lenkija) pailsėti. Paskui batalionas grįžo į Liubliną ir gruodžio 2 d. išvyko į Kauną. Kauną batalionas pasiekė gruodžio 7 d.³⁸

2-OJO BATALIONO VEIKLA LIETUVOJE, RUSIJOJE IR BALTARUSIJOJE

Atvykęs į Kauną 2-asis batalionas jokių užduočių neturėjo ir vykdė įprastines kariškas pratybas (rikiuotės, šaudymo). Dalis kareivių buvo paleista trumpalaikių atostogų. Bataliono kariai buvo aprenkti vokiečių policijos uniforma. 1943 m. sausio 27 d. 2-asis batalionas buvo išsiųstas į Vilnių SS ir policijos vado štandartenfiurerio Paulo Kriego žinion. Vilniuje batalionas buvo ruošiamas išvykimui į Rytų frontą. Sužinoję, kad bus išsiųsti į Rytus, bataliono kariai ėmė masiškai dezertyruoti. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. vasario mėnesio ataskaitoje rašoma, jog vasario 3 d. vienas lietuvių policijos batalionas iš Vilniaus turėjo išvykti į frontą. Vasario 1-osios naktį į 2-ąją iš šio bataliono pabėgo 171 karys. 56 bėglius vokiečių policija suėmė. Šį įvykį nagrinėjo SS ir policijos teismas. Buvo paskirtos įvairios laisvės atėmimo bausmės ir paskelbtas vienas mirties nuosprendis. Ataskaitoje pažymėta, jog šis įvykis susijęs su lietuvių nacionalinių sluoksnių įsitikinimu, kad lietuvių kraujas fronte turi būti liejamas tik tuo atveju, jei Lietuva gaus visišką nepriklausomybę³⁹.

Yra žinoma, jog SS ir policijos teismas Kaune 1943 m. vasario 8 d. už dezertyravimą ir nepaklusnumą nuteisė mirties bausme 2-ojo bataliono kareivį Zenoną Kuzmicką. Mirties bausmė įvykdyta vasario 11 d. Šis nuosprendis praneštas visiems bataliono kariams⁴⁰.

Už masišką dezertyravimą taip pat buvo suimti 2-ojo bataliono kuopų vadai A. Mėšlius, P. Sakalas, I. Račkus ir du būrių vadai. 3-iosios kuopos vadas kpt. A. Mėšlius buvo nuteistas kalėti 8 mėnesius ir kalintas Lukiškių ir Kauno kalėjimuose nuo 1943 m. vasario 7 d. iki spalio 7 d. Atlikęs bausmę jis buvo iš savisaugos dalinių demobilizuotas⁴¹.

Dėl masiško dezertyravimo 2-asis batalionas buvo papildytas išformuoto 251-ojo bataliono karininkais ir kareiviais⁴².

1943 m. vasario pradžioje 2-asis batalionas buvo išsiųstas į Daugpilį (Latvija). Čia bataliono kareiviai trumpą laiką buvo kariškai mokomi, vėliau išsiųsti į Sebežo rajoną (Pskovo sritis, Rusija) kovoti su sovietų partizanais⁴³. Sebežo rajone batalionas veikė kelias savaites. 1943 m. kovo viduryje bataliono kariai miške susidūrė su sovietų partizanais. Per susišaudymą žuvo keli sovietų partizanai ir vienas lietuvių karys, du kariai buvo sužeisti. Sovietų partizanai, pamatę, kad lietuvių pajėgos yra gausesnės, iš mūšio pasitraukė. Gera nežinodami vietovės lietuvių kariai partizanų nepersekiojo. Nors batalionas dažnai šukuodavo Sebežo apylinkių miškus, tačiau daugiau su partizanais nesusidūrė⁴⁴.

Yra žinoma, jog 1943 m. balandžio mėnesį Sebežo ir Opočkos rajonuose buvo surengtos didelės operacijos prieš sovietų partizanus. Operacijose dalyvavo keli policijos batalionai ir kiti daliniai. Baudėjai degino kaimus, masiškai suiminėjo civilius gyventojus ir juos siųsdavo prievartos darbams į Vokietiją. Sovietų duomenimis, per antipartizanines operacijas Sebežo rajone buvo sušaudytas 261 civilis gyventojas, suimtas 581 žmogus, sudegintas 41 namas⁴⁵. Ar 2-asis lietuvių policijos batalionas prisidėjo prie kaimų naikinimo, sunku pasakyti. Bataliono karių parodymai šiuo klausimu labai prieštaringi. Vieni pripažįsta, kad tik dalyvavo kautynėse su partizanais, kiti teigia, jog ir degino kaimus, suiminėjo civilius gyventojus⁴⁶.

Iš Pskovo srities į Vilnių batalionas grįžo 1943 m. balandžio mėnesį (per Velykas). Kariai apie mėnesį ilsėjosi, paskui vėl buvo išsiųsti kovoti su partizanais į Švenčionių apskritį. Čia batalionas išbuvo beveik metus – iki 1944 m. gegužės mėnesio⁴⁷. Bataliono štabas kartu su 2-ąja kuopa (vadas kpt. Bronius Balčiūnas, vėliau vyr. lt. Valentinus Irlikis) apsistojo Adutiškio miestelyje. Bataliono vadu ir toliau buvo kpt. A. Kazakevičius, vado adjutantu – vyr. lt.

Mykolas Repečka. Štabe dirbo trys raštininkai ir vienas vertėjas. Ūkio dalies viršininku buvo kpt. Vincas Valteris, gydytoju – Juozas Urbaitis⁴⁸.

Bataliono 1-oji kuopa (vadas kpt. Ignas Jonikas) dislokavosi Vidžiuose, 3-ioji kuopa (vadas kpt. Jonas Jackūnas) – Vosiūnų kaime, 4-oji kuopa (vadas lt. Jurgis? Skaržinskas) – Kamajuose (Svyrių apskritis). Iš viso batalione 1943 m. tarnavo apie 300 žmonių⁴⁹.

2-ajam batalionui buvo priskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. Gerhardas Beyeris. Jis turėjo savo štabą, kuriame dirbo trys vokiečiai – leitenantas ir du seržantai. Kpt. G. Beyerio štabas taip pat buvo įsikūręs Adutiškyje. Ryšių karininko štabas daugiausia rinko žinias apie sovietų partizanų buvimo vietas ir planavo kovines operacijas. Pas kpt. G. Beyerį dažnai lankydavosi aplinkinių kaimų gyventojai, kurie perduodavo žinias apie sovietų partizanus⁵⁰.

1943 m. birželio 16–18 d. vokiečiai Dubičių rajone (į vakarus nuo Rodūnės) surengė didelę operaciją prieš sovietų partizanus. Operacijai vadovavo tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. Hansas Hachtelis. Operacijoje dalyvavo 2-asis ir 7-asis lietuvių policijos batalionai, dvi atskiros policijos kuopos ir dvi vokiečių policijos kuopos iš Kauno. Pėstininkus rėmė trys šarvuočiai ir dvi vokiečių bombonešių eskadrilės⁵¹. Policijos batalionai šukavo miškus ir ieškojo besislapstančių raudonųjų partizanų. Operacijos rezultatai (abiejų pusių nuostoliai) nėra žinomi.

1944 m. pradžioje 2-ojo bataliono 1-oji kuopa Vidžių apylinkėse susikovė su sovietų partizanais. Per kautynes buvo nušauti du partizanai. Dažniausiai susidūrimai su partizanais įvykdavo batalionui surengus pasalas ir šukuojant miškus⁵².

1943 m. vasarą padaugėjus norinčių stoti į batalioną vietos jaunuolių, j. lt. Vladas Daraškevičius gavo įsakymą suformuoti

atskirą būrį. Būrys buvo suformuotas ir apgyvendintas Adutiškio pradžios mokyklos pastate. V. Daraškevičiaus būryje buvo apie 40 kareivių⁵³.

Švenčionių apskrityje 2-ajam batalionui dažnai tekdavo susidurti su sovietų partizanais. Vosiūnų kaime stovėjo vyr. lt. Broniaus Deveikio vadovaujamas 3-iosios kuopos 1-asis būrys. 1944 m. gegužės pabaigoje–birželio pradžioje minėto būrio kariai žvalgybos metu miške susidūrė su sovietų partizanais. Per susišaudymą buvo sužeistas vienas būrio kareivis. Partizanų nuostoliai nežinomi⁵⁴.

Vokiečių SS ir policijos vado Ostlande Friedricho Jeckelno įsakymu 1944 m. gegužės 18 d. buvo suformuota policijos plk. lt. Walterio Titelio vadovaujama kovos su partizanais Lietuvoje grupė. Grupę sudarė vokiečių SS ir policijos 16-asis pulkas, 2-asis, 253-iasis ir 257-asis lietuvių policijos batalionai bei Eišiškių apskrities žandarmerijos postai. Titelio grupės štabas įsikūrė Trakuose. 2-asis batalionas turėjo įsikurti Varėnoje ir įrengti žiedinės gynybos įtvirtinimus⁵⁵.

Plk. lt. W. Titelio 1944 m. birželio 9 d. įsakymu 2-ojo bataliono štabas su viena kuopa iš Varėnos turėjo persikelti į Paversekį? (Powerzecze)*, kitos trys kuopos – į Krūminius (Krumince), Giniūnus (Geniunce) ir Matuizas. 2-asis batalionas gavo užduotį trukdyti partizanų būrių judėjimą Versekos rajone ir kovoti su „plėšikaujančiomis lenkų gaujomis“⁵⁶.

Sovietų kariuomenei įsiveržus į Lietuvą, batalionui buvo įsakyta vykti į Kauną. Prie Jonavos batalionas sustojo ir pradėjo kasti apkasus bei statyti gynybinius įtvirtinimus, tačiau susikauti su sovietų daliniais batalionui neteko. Liepos viduryje 2-asis batalionas atvyko į Kauną. Čia jis buvo įtrauktas į 1-ąją Lietuvos policijos pulką (kartu su 9-u-

* Dokumento tekste kaimų pavadinimai parašyti lenkiškai.

ju, 253-uoju ir 257-uoju batalionais)⁵⁷. Liepos pabaigoje 2-asis batalionas gavo įsakymą trauktis Vilkaviškio kryptimi.

1944 m. liepos 30 d. Vokietijos sienos link besitraukiantį 2-ąjį batalioną Sasnavos apylinkėse (Marijampolės apskritis) smarkiai apšaudė sovietų artilerija ir tankai. Daug bataliono karių žuvo, kiti išsibėgiojo, treči pasiekė Vokietiją ir buvo paskirstyti po įvairius vokiečių karinius dalinius⁵⁸.

252-ASIS LIETUVIŲ POLICIJOS BATALIONAS

Pirmos patikimos žinios apie 252-ąjį lietuvių policijos batalioną užfiksuotos 1942 m. gegužės mėnesį. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje policijos plk. Wolfgangas Denicke gegužės 25 d. išleido ypatingą įsakymą dėl lietuvių policijos batalionų reorganizavimo. Įsakyme rašoma, jog formuojamas naujas 252-asis E* batalionas bus sudarytas iš ligtolinio E 1 lietuvių policijos bataliono. 252-asis batalionas suskirstomas į keturias kuopas, bataliono dislokacijos vieta – Kaunas⁵⁹. Batalionas buvo apgyvendintas Šančių kareivinėse. Bataliono ryšių karininku tapo policijos kpt. H. Kruse⁶⁰.

1942 m. vasarą buvo suformuotos trys kuopos. 1-ajai kuopai vadovavo kpt. Alfonsas Petrulis, 2-ajai – kpt. Juozas Seliokas, 3-iajai – ltn. Juozas Mikšys (vėliau ltn. Antanas Baltūsis). Pastarieji du karininkai bataliono kuopų vadais buvo paskirti nuo 1942 m. lapkričio 20 d.⁶¹ Kiek vėliau buvo suformuota ir 4-oji kuopa (vadas j. ltn. Vladas Šulskis)⁶². 252-ojo bataliono vadu iš pat pradžių buvo mjr. Bronius Bajerčius (adjutantas – j. ltn. Leonas Jeleniauskas).

Bataliono sudėtis formavimo laikotarpiu nuolat kito: vieni karininkai buvo atkeliami tarnauti, kiti perkeliama į kitus batalionus.

Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. iš 252-ojo bataliono į 255-ąjį buvo perkelti ltn. Algirdas Gasiūnas ir j. ltn. Petras Šidagis, o į 252-ąjį batalioną būrių vadais iš 255-ojo atkelti ltn. Aleksandras Jakubauskas ir j. ltn. Juozas Katalius, iš 6-ojo – j. ltn. Vladas Šulskis ir iš 254-ojo – j. ltn. Juozas Jaudegis⁶³. Liepos 28 d. 252-ojo bataliono ltn. Vladas Baltrušaitis, ltn. Aleksas Jakubauskas, j. ltn. Juozas Jurevičius ir 121 kareivis buvo perkelti į 255-ąjį lietuvių policijos batalioną⁶⁴. Rugsėjo 1 d. kpt. M. Liormanas (Lormann) iš 252-ojo bataliono buvo perkeltas į 255-ąjį batalioną ir turėjo eiti vado pareigas⁶⁵.

Dauguma jaunuolių į batalioną stojo savo noru, vengdami išvežimo darbams į Vokietiją. Savanoriai bataliono štabe Kaune užpildydavo anketą ir pasirašydavo pasižadėjimą dėl savanoriškos tarnybos 252-ajame batalione. Bataliono kariai Kaune ir jo apylinkėse saugojo svarbius pramonės objektus, karinius sandėlius ir tiltus. Kai kurie bataliono padaliniai taip pat saugojo IV ir IX fortų kalinius, tačiau egzekucijoms vykdyti nebuvo naudojami⁶⁶. Bataliono kareiviai kasdien atlikdavo rikiuotės ir šaudymo pratybas, jie buvo ginkluoti šautuvais, o karininkai – pistoletais⁶⁷. Kai kurie bataliono padaliniai buvo siunčiami į provinciją vykdyti „specialius uždavinius“ – saugoti durpynuose dirbančius sovietų karo belaisvius. 1942 m. birželio 1–26 d. bataliono 2-oji kuopa atliko „specialų uždavinį“ Alytaus apskrityje ir Jonavoje. Grupė 2-osios ir 3-iosios kuopos karių (iš viso 14 žmonių) birželio 1–liepos 3 d. atliko užduotis Valkininkuose. Už 8 sovietų karo belaisvių sugavimą grupei 252-ojo bataliono kareivių laikinai einantis LSD ryšių karininko pareigas pulkininkas Vincas Šaudzis pareiškė padėką⁶⁸.

Bataliono kariai taip pat buvo siunčiami į Panevėžį ir Marijampolės apskritį saugoti dirbančių sovietų karo belaisvių⁶⁹. Į Valki-

* E (Ersatz) – rezervinis, atsarginis batalionas.

ninkų rajoną nusiūsta 252-ojo bataliono 4-oji kuopa košė miškus ir sulaikydavo įtartinus asmenis. Sulaikytuosius tardydavo vokiečių karininkas, paskui juos paleisdavo arba siųsdavo į kalėjimą. Vienos operacijos metu buvo sulaikyti iš Vilniaus geto pabėgę trys žydai (du vyrai ir moteris). Juos bataliono kareiviai sušaudė⁷⁰.

Batalioną formuoti ir mokyti baigta tik 1942 m. rudenį. Tada bataliono kariai davė priesaiką ir buvo išsiųsti į Liubliną Maidaneko koncentracijos stovyklos apsaugai. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 252-ajame batalione tarnavo 21 karininkas, 88 puskarininkiai ir 402 eiliniai (iš viso 511 žmonių)⁷¹.

SS reichsführerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio 1942 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu visi policijos batalionuose keturias savaites ištarnavę kariškiai privalėjo duoti priesaiką. Priesaikos tekstas buvo toks: „Kai po savisaugos dalinių narys, prisiekiu būti ištikimas, narsus ir paklusnus. Taip pat visas savo tarnybines pareigas, ypatingai kovoje prieš tautas žudantį bolševizmą, atlikti sąžiningai. Už šitą priesaiką esu pasirengęs aukoti savo gyvybę. Tepadedu man Dievas“⁷².

Priesaiką duodančių asmenų parašai turėjo būti pridedami prie asmens bylų. Lietuvoje esantys batalionai privalėjo prisiekti Lietuvos savisaugos dalių ryšių karininkui gen. št. plk. A. Špokevičiui. Visų Lietuvoje buvusių batalionų vadai turėjo duoti priesaiką Kaune 1942 m. spalio 26 d. 252-asis E batalionas prisiekė Šančių kareivinėse spalio 28 d.⁷³

SS reichsführerio H. Himmlerio 1942 m. spalio 20 d. įsakymu ir Ostlando tvarkos policijos vado spalio 26 d. įsakymu 252-asis batalionas turėjo vykti į Liubliną ir pakeisti ten esantį 2-ąjį lietuvių policijos batalioną. Į Liubliną turėjo išvykti trys 252-ojo bataliono kuopos (iš viso 13 karininkų, 59 puskarininkiai ir 286 eiliniai). Jonavoje dislokuotas bataliono būrys ir kpt. A. Petrulio vadovaujama naujokų kuopa turėjo likti Lietuvoje. Į Liubliną 252-asis batalionas privalėjo išvykti

tik po to, kai į Kauną atvyks 2-asis batalionas. Naujuoju bataliono ryšių karininku buvo paskirtas buvęs 2-ojo bataliono ryšių karininkas policijos kapitonas Voigtas⁷⁴.

Turimais duomenimis, į Liubliną 252-asis batalionas atvyko 1942 m. gruodžio 19 d. Atvykę į Liubliną bataliono kariai buvo apgyvendinti mokyklos pastate Bernardinų gatvėje. Iš pradžių batalionas porą mėnesių buvo kariškai mokomas, o nuo 1943 m. vasario pabaigos paskirtas eiti tarnybą Maidaneko koncentracijos stovyklos išorinėje apsaugoje. Bataliono kareiviai buvo apgyvendinti dviejuose barakuose (apie 100 metrų nuo spygliuotos vielos)⁷⁵. Stovyklos sargyboms kasdien buvo skiriama apie 30 bataliono kareivių, dar apie 10 saugojo batų fabriką, likusieji saugojo bataliono kareivines arba ilsėdavosi. Tarnybinius nurodymus batalionas gaudavo per ryšių karininką kpt. Rutšinskį⁷⁶. Naktimis bataliono kareiviai budėdavo bokšteliuose ir vaikščiodavo palei spygliuotą vielą tarp bokštelių. Bokšteliuose paprastai budėdavo skirtingų tautybių sargybiniai (1–2 lietuviai ir 2–3 vokiečiai). Tie patys sargybiniai per parą budėdavo po 12–16 valandų⁷⁷. Bataliono kariai konvojuodavo Maidaneko kalinius į žemės ūkio darbus už stovyklos ribų, taip pat į Liubliną atvežtus kalinių transportus į Maidaneko stovyklą. Yra žinoma, jog 1943 m. 1-osios bataliono kuopos būrys (vadas viršila Antanas Pikūnas) iš Liublino į Maidaneką atvarė apie 5–6 tūkst. žydų koloną⁷⁸. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų (alkio, ligų ir sunkaus fizinio darbo) stovykloje kasdien mirdavo šimtai kalinių. Iš kiekvieno barako rytais išnešdavo ne mažiau kaip 10 mirusių žmonių. Kartais būdavo vykdomos masinės kalinių šaudymo akcijos. 1941 m. lapkričio 3 d. vokiečių esesininkai netoli Maidaneko koncentracijos stovyklos sušaudė apie 18 tūkst. Maidaneko ir aplinkinių stovyklų kalinių (daugiausia žydų).

Kai 1943 m. rugsėjį Maidaneke buvo vykdoma mažesnio masto žudymo akcija,

lietuvių ir ukrainiečių batalionų kareiviai buvo uždaryti kareivinėse ir jiems buvo uždrausta iš kareivinių išeiti⁷⁹.

Pačių vokiečių liudijimu, 252-ajam batalionui teko pernelyg didelis tarnybos krūvis. Kartais bataliono kareiviai net po 18 valandų per parą eidavo sargybą savo postuose. Tai neigiamai veikė jų drausmingumą ir moralę. Vokiečių tvarkos policijos vado Liublino distrikte sprendimu nuo 1943 m. rugsėjo 20 d. batalionui turėjo būti sumažintas tarnybos krūvis. Vienu metu ne daugiau kaip trečdalis bataliono kareivių turėjo eiti sargybas, antras trečdalis – atlikti karines pratybas, o trečias – ilsėtis⁸⁰. 1943 m. liepos 28 d. žiniomis, 252-ajame batalione Liubline tarnavo 14 karininkų, 29 puskarininkiai ir 200 eilinių⁸¹.

Bataliono vadas mjr. B. Bajerčius skundėsi bataliono ryšių karininkui kpt. Rutschinskiui, jog 1943 m. birželį už įvairius tarnybinius nusižengimus 22 bataliono kareiviai buvo atiduoti SS ir policijos teismui, o 2 kareiviai nusižudė. Dėl to batalionas sargyboms galėjo skirti tik 1 karininką ir 90 kareivių⁸².

Maidaneko koncentracijos stovyklos vadovybė 1943 m. rugsėjo pabaigoje nutarė atsisakyti 252-ojo bataliono paslaugų. Stovyklos sargyboms nutarta palikti 100 bataliono kareivių, likusius išsiųsti į kitas tarnybos vietas. 1944 m. birželio pabaigoje iš Maidaneke likusių 100 kareivių dėl areštų, ligų ir dezertyravimo beliko tik 36 252-ojo bataliono kareiviai⁸³.

1943 m. rudenį bataliono štabas ir didesnė dalis kareivių buvo perkelta į Volka Profecką (Wolka Profecka) netoli Pulavų miesto (Liublino distrikto) saugoti geležinkelio. Dalis bataliono kareivių palikta saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklą⁸⁴.

Volka Profecke bataliono kareiviai buvo apgyvendinti mediniuose barakuose, kuriuos saugojo ukrainiečių policininkai. Vokiečiai lietuvių kariškiais nepasitikėjo. Tik praėjus keliolikai dienų bataliono kareiviai buvo apginkluoti ir pradėjo saugoti geležinkelį bei kitus

karinės reikšmės objektus. Apie 60 kareivių (jiems vadovavo vyr. ltn. J. Mikšys) buvo nusiųsti į Zaklikovo (Zaklikow) geležinkelio stotį saugoti lentpjūvės⁸⁵. Nors komunistiniai lenkų partizanai (Tado Kosciuškos brigados) dažnai sprogdindavo geležinkelį ir užpuldavo įvairius karinius objektus, tačiau 252-ojo bataliono kariams su jais susikauti neteko.

Bataliono kareivių santykiai su vietos gyventojais buvo normalūs. Tai rodo toks atsitikimas. 1944 m. birželį netoli Stavkų (Stawki) kaimo lenkų partizanai susprogdino geležinkelį ir nuvertė vokiečių kareivius vežantį traukinį. Vokiečių kareiviai įsiveržė į Stavkų kaimą, suėmė penkis jo gyventojus ir norėjo juos sušaudyti. Tuo metu pro šalį važiovo vyr. ltn. J. Mikšio kuopos vyrai. Vokiečių kareiviai lietuvius sustabdė ir J. Mikšį nuvedė pas plk. Jedelį. Šis liepė J. Mikšio kuopos kariams sušaudyti suimtus kaimo gyventojus. J. Mikšys iš pradžių atsikalbinėjo, vėliau sutiko tai padaryti vildamasis, jog netrukus pasirodys kitas traukinys ir vokiečiai išvažiuos. Plk. Jedelis dar įsakė apsupti kaimą, jo gyventojus sušaudyti, o namus sudeginti. Vyr. ltn. J. Mikšys plk. Jedelio įsakymo neįvykdė. Kai jis atvyko į Zaklikovą, čia jau buvo du vokiečių žandarai, kurie turėjo patikrinti, ar J. Mikšys įvykdė jam duotą įsakymą. J. Mikšys žandarams paaiškino, jog sulaikytieji buvo ne partizanai, bet atsitiktinai pakliuvę kaimo gyventojai. Kitą dieną vokiečių policininkai J. Mikšį suėmė, pasodino į traukinį ir vežė Vakarų kryptimi. Pakeliui vyr. ltn. J. Mikšiui pavyko pabėgti, ir jis grįžo į Lietuvą⁸⁶. 1975 m. šį didvyrišką J. Mikšio poelgį patvirtino šeši Stavkų kaimo gyventojai⁸⁷.

Sovietų kariuomenei veržiantis į Lenkijos gilumą, 1944 m. liepos mėnesį 252-asis batalionas iš Volka Profecko per Pulavus buvo perkeltas į kairįjį Vyslos krantą ir užėmė gynybines pozicijas. Priešakinėje fronto linijoje batalionas išbuvo porą mėnesių, paskui buvo perkeltas į Radomo miestą. Gindami savo po-

zicijas prie Vyslos bataliono kariai beveik kasdien susišaudydavo su kitoje Vyslos pusėje stovinčiais Raudonosios armijos daliniais. Tokių susišaudymų metu batalionas turėjo nedidelių nuostolių⁸⁸. Priartėjus sovietų kariuomenei, dalis Liubline likusių bataliono kareivių, vadovaujami kuopos vado lt. Antano Ragauskio, išvyko į Lietuvą ir pasiekę Vilkaviškį išsivaikščiojo po namus. Kai kuriuos Maidaneke likusius 252-ojo bataliono kareivius sovietai suėmė 1944 m. liepos 24–25 d.⁸⁹

Bataliono branduolys Radome išbuvo iki 1944 m. lapkričio mėnesio. Čia 252-ojo bataliono kareiviai buvo įtraukti į vokiečių policijos 19-ąją pulką ir pasiūsti kovoti su partizanais šiaurės Jugoslavijoje. Nuo šio momento 252-asis lietuvių policijos batalionas kaip savarankiškas vienetas nustojo egzistuoti⁹⁰. 19-ojo policijos pulko padaliniai buvo dislokuoti netoli buvusios Jugoslavijos ir Austrijos sienos (Prevalio, Kučevjės ir kt. miesteliuose). 1945 m. gegužės pradžioje 19-asis policijos pulkas traukėsi į Austriją ir netoli Klagenfurto pasidavė anglų kariuomenei⁹¹. Buvusiems 252-ojo bataliono kareiviams tarnybos pabaiga sutapo su Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Dalis buvusių bataliono karių pateko į sovietų nelaisvę ir turėjo pereiti sovietinių konclagerių pragarą, kiti pasitraukė į Vakarus ir liko gyventi laisvajame pasaulyje.

IŠVADOS

2-asis lietuvių policijos batalionas veikė beveik visą vokiečių okupacijos laikotarpį. Bataliono istoriją sąlygiškai galima suskirstyti į tris laikotarpius: 1) 1941 m. liepa–lapkričio vidurys; 2) 1941 m. lapkričio vidurys–1942 m. lapkritis; 3) 1943–1944 m. liepa. Per savo veiklos istoriją 2-asis batalionas daugiausia buvo naudojamas kariniams-policiniams tikslams – karinių objektų apsaugai ir kovai su sovietų partizanais. Tačiau per pirmąjį veiklos laikotarpį batalionas buvo įtrauktas į nacių

vykdomą holokausto politiką. Nors bataliono kareiviai žydų žudynėse tiesiogiai nedalyvavo, tačiau du kartus (1941 m. rudenį) varė žydų kolonas į Panerius ir saugojo žudynių vietą.

1941–1942 m. 2-asis batalionas tarnavo Maidaneko koncentracijos stovykloje. Batalionas buvo paskirtas į išorinę stovyklos apsaugą ir kalinių žudynėse nedalyvavo.

Per trečiąjį veiklos laikotarpį (1943–1944 m.) batalionas buvo naudojamas karinės reikšmės objektų saugojimui ir kovai su sovietų partizanais Rytų Lietuvoje, Baltarusijoje (Svyrių apskrityje) ir Rusijoje (Pskovo srityje). Didesnių kautynių su partizanais batalionas neturėjo ir nuostolių beveik nepatyrė. Civilių gyventojų atžvilgiu bataliono kariai elgėsi lojaliai ir karo nusikaltimų nepadarė.

2-ojo bataliono istorija tragiškai baigėsi 1944 m. liepos paskutinėmis dienomis. Patekęs į smarkią sovietų šarvuočių ir artilerijos ugnį, batalionas buvo sumuštas. Vieni bataliono kariai žuvo, kitiems pavyko pasitraukti į Vokietiją arba pasislėpti Lietuvoje.

252-asis batalionas buvo vienas iš nedaugelio lietuvių policijos batalionų, kuris kaip savarankiškas vienetas išsilaikė iki vėlyvo 1944 m. rudens, o dalis bataliono kariškių tarnavo net iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Batalionas buvo suformuotas 1942 m. rudenį ir dėl to nebuvo tiesiogiai įtrauktas į žydų naikinimo politiką (apie 80 proc. Lietuvos žydų buvo sušaudyta iki 1941 m. gruodžio mėnesio, likusieji uždaryti į getus ir ten kalinami iki 1942–1944 m.). Atlikdamas tarnybą Maidaneke 252-asis batalionas vykdė išorinę koncentracijos stovyklos apsaugą ir konvojavo kalinius į darbus. Tiesioginėse kalinių žudymo akcijose bataliono kariai nedalyvavo. Kaip ir 2-asis batalionas, 252-asis daugiausia buvo naudojamas karinių objektų apsaugai ir kovai su partizanais.

2-ojo ir 252-ojo batalionų istorija originali tuo, kad abu batalionai buvo „ilgaamžiai“ (veikė beveik trejus metus tuo pačiu numeriu) ir atliko tarnybą Liubline (Maidaneke).

Nuorodos

- ¹ K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996.
- ² P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998.
- ³ A. Anušausko recenzija K. Stango knygai „Kollaboration und Massenmord...“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 121–128; V. Brandišauskas, „Policijos struktūrų ir teorinių pinklių nelaisvėje“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1999, t. XIXXX, p. 75–79.
- ⁴ J. Abraitis, *Gedimino pulko likimas: Atsiminimai*, Vilnius, 1994; J. Laucė, *Penktasis savisaugos batalionas*, Vilnius, 1998.
- ⁵ R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, *Lietuvos archyvai*, 1998, Nr. 11, p. 38–59.
- ⁶ A. Bubnys, „Lietuvių viešoji policija ir policijos batalionai (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 81–104; „253-iasis lietuvių policijos batalionas (1943–1944)“, *ibid.*, Nr. 2(4), p. 104–120.
- ⁷ J. Abraitis, „Atkuriami ginkluoti Lietuvos kariuomenės daliniai Vilniuje“, *Karys*, 1987, Nr. 1(1628), p. 14.
- ⁸ Gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. 3 Vilniaus lietuvių įgulai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-660, ap. 2, b. 264, l. 18.
- ⁹ R. Zizas, *op. cit.*, p. 40.
- ¹⁰ Gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 8 Lietuvos kariuomenės dalių Vilniaus įgulai, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 264, l. 9.
- ¹¹ Vokiečių karo lauko komendantūros Nr. 814 komendanto A. Zehnpfennigo 1941 m. liepos 14 d. įsakymas, *ibid.*, b. 223, l. 2–3.
- ¹² Karo lauko komendanto A. Zehnpfennigo 1941 m. liepos 23 d. tarnybiniai nurodymai Vilniaus atstatymo tarnybai, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 4–4 a. p.
- ¹³ Gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. liepos 31 d. įsakymas Nr. 1 VAT, *ibid.*, l. 12–13.
- ¹⁴ Gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. 3 savisaugos dalims, *ibid.*, l. 19.
- ¹⁵ P. Vertelio 1945 m. kovo 23 d. tardymo protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-19894-LI, l. 41; 1941 m. lapkričio 3 d. įsakymas Nr. 1 LSD Vilniaus apygardai, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 52.
- ¹⁶ Vilniaus policijos vado 1941 m. spalio 24 d. raštas SS ir policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.
- ¹⁷ 1941 m. lapkričio 18 d. įsakymas Nr. 9 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–38.
- ¹⁸ A. Mėšliaus 1945 m. kovo 30 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 19.
- ¹⁹ A. Sinkevičiaus 1944 m. spalio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45399/3, l. 16 a. p.
- ²⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje*, Vilnius, 1965, d. 1, p. 137, 170; K. Sakowicz, *Dziennik pisany w Ponarach od 11 lipca 1941 r. do 6 listopada 1943 r.*, Bydgoszcz, 1999, s. 51–52; I. Koskaus 1951 m. lapkričio 27 d. tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 171.
- ²¹ K. Kizio 1951 m. gruodžio 31 d. tardymo protokolo ištrauka, *ibid.*, b. 152, l. 43.
- ²² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 136.
- ²³ LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–38; A. Mėšliaus 1945 m. kovo 30 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 20.
- ²⁴ T. Mencel, *Konzentrationslager Lublin (1941–1944), Majdanek 1941–1944*, Praca zbiorowa pod redakcja T. Mencela, Lublin, 1991, s. 486–487.
- ²⁵ *Ibid.*, s. 487; A. Mėšliaus 1945 m. kovo 31 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 21.
- ²⁶ T. Mencel, *op. cit.*, s. 489, 497.
- ²⁷ *Ibid.*, s. 77.
- ²⁸ *Ibid.*, s. 80.
- ²⁹ J. Biclico 1945 m. sausio 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19320-LI, l. 12.
- ³⁰ A. Juozapavičiaus 1951 m. spalio 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 24976/3, t. 2, l. 14.
- ³¹ J. Jackevičiaus įsipareigojimas. 1942 m. sausis, *ibid.*, b. 2000/3, t. 3, l. 225.
- ³² A. Sinkevičiaus 1944 m. spalio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45641/3, t. 1, l. 11.
- ³³ A. Mėšliaus 1945 m. kovo 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 22–22 a. p.
- ³⁴ *Ibid.*, l. 23.
- ³⁵ *Ibid.*, l. 23–24.
- ³⁶ J. Acaus 1951 m. spalio 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17621, l. 41–43.
- ³⁷ Tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 m. lapkričio 17 d. įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 74–75.
- ³⁸ A. Mėšliaus 1945 m. kovo 31 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 24–24 a. p.; Maidaneko koncentracijos stovyklos SS apsaugos būrio vado 1943 m. vasario 20 d. raštas, Archiwum panstwowego muzeum na Majdanku, I f. 5, k. 191.
- ³⁹ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. vasario mėnesio ataskaita RSHA Berlyne, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 15.
- ⁴⁰ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. vasario 19 d. įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 33 a. p.
- ⁴¹ A. Mėšliaus 1945 m. kovo 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 11–12.
- ⁴² *Ibid.*, l. 11 a. p.; 251-ojo bataliono vado kpt. P. Nazaro 1943 m. sausio 31 d. įsakymas Nr. 22, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 1.
- ⁴³ A. Stasiukyno 1951 m. gruodžio 14 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24976/3, t. 1, l. 56–57.
- ⁴⁴ A. Stasiukyno 1952 m. kovo 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 120.
- ⁴⁵ LSSR KGB 1952 m. rugpjūčio 4 d. pažyma apie 2-ojo policijos bataliono veiklą, *ibid.*, t. 2, l. 340.

⁴⁶ Ibid., t. 1, l. 121; V. Demenčiaus 1953 m. balandžio 6 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 137, l. 193.

⁴⁷ A. Stasiukyno 1952 m. kovo 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 121–122.

⁴⁸ Ibid., l. 130–131, 133.

⁴⁹ Ibid., l. 122.

⁵⁰ Ibid., l. 124.

⁵¹ L. B., „Lietuvių apsaugos dalių 257 Bn“, *Karys*, 1979, Nr. 3(1550), p. 97.

⁵² A. Stasiukyno 1952 m. kovo 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 128.

⁵³ Ibid., l. 125.

⁵⁴ Ibid., l. 127.

⁵⁵ Titelio grupės vado 1944 m. gegužės 31 d. įsakymas Nr. 1, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 74 a. p.

⁵⁶ Plk. ltn. W. Titelio 1944 m. birželio 9 d. įsakymas Nr. 6, *ibid.*, l. 81–82.

⁵⁷ V. Demenčiaus 1953 m. balandžio 2 d. tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 194–195; P. Stankeras, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁸ A. Stasiukyno 1951 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24976/3, t. 1, l. 19; P. Stankeras, *op. cit.*, p. 178–179.

⁵⁹ Tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Denick'ės 1942 m. gegužės 25 d. ypatingasis įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

⁶⁰ Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 28 d. įsakymas, *ibid.*, b. 19, l. 66.

⁶¹ Gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1942 m. lapkričio 17 d. įsakymas LSD Nr. 67, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 8; J. Mikšio 1944 m. lapkričio 26 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10.

⁶² J. Raškevičiaus 1950 m. sausio 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 40.

⁶³ Ibid., l. 51; Gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1942 m. lapkričio 29 d. įsakymas LSD Nr. 71, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 5.

⁶⁴ Kauno apygardos savisaugos dalių vado 1942 m. rugpjūčio 12 d. įsakymas Nr. 49, *ibid.*, l. 64–65.

⁶⁵ Tvarkos policijos vado Lietuvoje pavaduotojo policijos majoro F. Dungso 1942 m. rugsėjo 1 d. raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 93.

⁶⁶ J. Malinausko 1945 m. vasario 5 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18089-LI, l. 128–129.

⁶⁷ J. Raškevičiaus 1950 m. sausio 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 39–40.

⁶⁸ Plk. V. Šaudžio 1942 m. rugpjūčio 18 d. įsakymas Nr. 51 Kauno apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 57–58.

⁶⁹ K. Gečionio 1949 m. liepos 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 89, l. 140; S. Martinkaus 1945 m. birželio 7 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 112, l. 233–234.

⁷⁰ V. Kižio 1948 m. birželio 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47003/3, l. 22–23.

⁷¹ SS ir policijos vado Lietuvoje sudaryta lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

⁷² Tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 m. spalio 15 d. įsakymas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 23.

⁷³ Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. spalio 15 d. įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 51–53.

⁷⁴ Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 17 d. ypatingasis įsakymas, *ibid.*, l. 74–75.

⁷⁵ J. Mikšio 1975 m. spalio 23 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 123–124; V. Striūpo 1953 m. vasario 11 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 159.

⁷⁶ J. Mikšio 1944 m. lapkričio 26 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 11–11 a. p.

⁷⁷ J. Janavičiaus 1953 m. vasario 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17460-LI, t. 1, l. 39–40.

⁷⁸ A. Pikūno 1945 m. birželio 11 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-19850-LI, l. 39 a. p.–40.

⁷⁹ *Majdanek 1941–1944*, s. 261; J. Malinausko 1945 m. vasario 5 d. tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 112, l. 70, 71.

⁸⁰ Tvarkos policijos vado Liubline 1943 m. rugsėjo 13 d. raštas, LCVA, f. 1173, ap. 4, b. 6, l. 142.

⁸¹ 252-ojo bataliono sudėtis 1943 m. liepos 28 d., *ibid.*, l. 144.

⁸² 252-ojo bataliono vado mjr. B. Bajerciaus 1943 m. liepos 6 d. raštas bataliono ryšių karininkui kpt. Rutschinskiui, *ibid.*, l. 164.

⁸³ Liublino koncentracijos stovyklos apsaugos skyriaus 1944 m. birželio 26 d. raštas 252-ajam batalionui, *ibid.*, l. 50.

⁸⁴ J. Mikšio 1944 m. birželio 26 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10 a. p.; V. Baranausko 1949 m. birželio 30 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 171.

⁸⁵ J. Mikšio 1975 m. spalio 23 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22380/3, l. 124.

⁸⁶ J. Mikšio 1974 m. kovo 15 d. parciškimas, *ibid.*, l. 71–73; Liudininko Adamo Bureko 1975 m. balandžio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 104–105.

⁸⁷ Lenkijos LR generalinės prokuratūros 1975 m. liepos 10 d. raštas LSSR generalinei prokuratūrai, *ibid.*, l. 88.

⁸⁸ J. Povilonio 1949 m. liepos 21 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15377/3, l. 32; J. Janavičiaus 1953 m. vasario 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17460-LI, t. 1, l. 40–41.

⁸⁹ A. Ragausko 1947 m. spalio 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22380/3, l. 190; J. Raškevičiaus 1950 m. sausio 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 43.

⁹⁰ J. Povilonio 1949 m. liepos 21 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15377/3, l. 33.

⁹¹ V. Baranausko 1949 m. liepos 6 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 64, 65.

Arūnas Bubnys

THE ACTIVITIES OF THE 2ND AND THE 252ND POLICE BATTALIONS BETWEEN 1941–1944

Summary

The article analyses the activities of the 2nd and 252nd Lithuanian police battalions during the Nazi occupation. The history of the 2nd is roughly divided into three periods. The first period covers July–November 1941; the second – November 1941, to November 1942; and the third one the period of 1943 to 1944. During its existence, the battalion for the most part was engaged in watching different military objectives (in 1941–1942 it guarded the Majdanek concentration camp), and in fights with Soviet partisans in East Lithuania, in Belarus (Svyriai county) and in Russia (Pskov region). However, during the first period of its existence, the unit was indirectly involved in some accomplishments of the Nazi holocaust plans. In 1941, it had twice convoyed Jews to the site of execution in Paneriai. Since the unit was not involved in big operations against partisans, its casualties in general were inconsiderable. The servicemen of the unit were loyal to civilians, and did not commit any war crimes against them.

The fate of the unit was decided in a crucial encounter with the soviet armoured troops during the last days of July 1944. The survivors of the battle either retreated to Germany, or hid in Lithuania.

The 252nd police battalion was formed in the autumn of 1942. The battalion could not have direct reference to the Nazi annihilation policy, since 80% of Lithuanian Jews had been liquidated late in 1941, and the rest in the period 1943–1944, were imprisoned in ghettos. During the service in Majdanek the unit watched the approaches to the camp and convoyed prisoners to work, and thus, did not participate in massacres. Like the 2nd police battalion, the formation for the most part was engaged in watching different military objectives and fights with soviet partisans.

The battalion was one of a few Lithuanian police battalions which, as an independent unit, existed as long as the autumn of 1944, and some of its officers continued their service until the end of the war.